

Beata Mydlowska

*Uczelnia Społeczno-Medyczna w Warszawie, Polska**

E-mail: bmydlowska@o2.pl

ORCID: 0000-0003-3235-1289

Jolanta Wiśniewska

*Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Polska***

E-mail: jwisniewska@aps.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7792-1014

Etos zawodu nauczyciela z perspektywy studentów uczelni pedagogicznych i niepedagogicznych***

Summary

ETHOS OF THE TEACHING PROFESSION IN THE PERSPECTIVE OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL AND NON-PEDAGOGICAL UNIVERSITIES***

The effects of a teacher's work depend not only on his/her qualifications and professional skills, but also on his/her personality traits and life attitude. All these components are important in the teaching and educational work, and at the same time they make up the ethos of the teaching profession. Contemporary conditions of the functioning of Polish education, the pace and scope of transformations taking place, and finally the often signaled crisis of the educational impact of the school are arguments proving the need to rebuild the ethos, which requires its proper interpretation, especially in academic milieu. The article is a research report, the subject of which is the teacher's professional ethos.

Keywords: teacher's ethos, pedagogical mission, education and upbringing, teacher's ideal, pedeutology

red. Paulina Marchlik

* Uczelnia Społeczno-Medyczna w Warszawie, ul. Kaleńska 3, 04-367 Warszawa

** Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa

*** Finansowanie publikacji: Uniwersytet Warszawski

Istota etosu zawodowego nauczyciela

Zawód nauczyciela doczekał się szerokich analiz teoretycznych w różnych aspektach, ale daje się zauważyć, że tematyka etosu zawodowego rzadko znajduje zainteresowanie u polskich badaczy. Głównie można znaleźć opracowania poświęcone zagadnieniom z zakresu etyki zawodowej, które nie są tożsame z problematyką etosu.

Etos zawodowy jest bardzo ważną kategorią w odniesieniu do zawodu nauczyciela, ponieważ wiąże się z określonymi atrybutami i dotyczy profesji, której istotą jest realizacja zadań wpisujących się w służbę drugiemu człowiekowi. Już Jan Władysław Dawid (1997, s. 36) twierdził, że „w żadnym zawodzie człowiek nie ma tak wielkiego znaczenia, jak w zawodzie nauczyciela”. Rozpoznanie, w jaki sposób w obecnej – zmiennej rzeczywistości w wielu dziedzinach życia, powinien kształtować się etos zawodu nauczycielskiego wydaje się zasadniczą kwestią, wymagającą odniesień z różnych perspektyw widzenia. W tym zakresie istotny jest głos różnych środowisk, w tym również samych nauczycieli, którym szczególnie bliski powinien być etos tego zawodu i jego elementy składowe.

Pomijanie problematyki etosu zawodowego nauczyciela nie jest korzystne, ponieważ prowadzi do przemilczeń wielu fundamentalnych zagadnień. Ta sytuacja ma też swoje konsekwencje w odniesieniu do stopnia świadomości zawodowej adeptów do profesji nauczycielskiej, a nawet na samych nauczycieli. Ponadto tworzy okoliczność niesprzyjającą dla spójności tej grupy oraz jedynomyślności w wielu istotnych dlań kwestiach. Jest wiele różnego rodzaju dylematów, jakie rodzą się w obszarze etosu, bo wynikają one nie tylko z istoty zawodu, ale również ze zmiennej rzeczywistości kulturowej i społecznej. Jako przykład można podać następującą wątpliwość: czy zawód nauczyciela traktować jako powinność czy jako misję?

Termin *etos* nie jest jednoznacznie interpretowany w literaturze naukowej. Najczęściej (por. Pękala, 2017, s. 17) definiowany jest jako:

- hierarchia wartości odróżniająca grupę (Szawiel, 1982, s. 17);
- wzór osobowy (Meibaum, 1979, s. 127–137);
- styl życia jakiejś społeczności (Ossowska, 1956, s. 24);
- normy przyswojone, akceptowane i regulujące zachowania danej zbiorowości (Okoń, 1996, s. 94);
- określony poziom samoświadomości zawodowej nauczycieli; ideał; obejmuje normy społeczno-moralne, determinuje styl życia oraz charakter pracy zawodowej (Bogaj, 2003, s. 1064);

- możliwość, pedagogiczną potrzebę, aktywny nawyk (Legowicz, 1984, s. 274);
- „obyczaje, normy, wartości, wzory postępowania składające się na styl życia i charakter danej grupy ludzi, określające jej odrębność” (*Słownik języka polskiego*, 1988, s. 558);
- „wynikające z norm reguły działania charakterystyczne dla danych kultur czy kategorii zawodowych” (Merton, 2002, s. 603).

Już na podstawie tego krótkiego przeglądu rozumienia pojęcia etos można skonstatować, że jest to kategoria bogata znaczeniowo. Zawierają się w niej nie tylko elementy z obszaru etyki, ale też wymagane zachowania określające daną grupę społeczną, a także składowe i charakterystyka stylu życia. Zatem etos odnoszony do zawodu nauczyciela jest wyzwaniem wyznaczonym przez szereg czynników moralnych, społecznych i zawodowych, które nakierowane są na wysokie standardy.

Z etosem zawodu nauczyciela związane są duże wymagania, na co zwraca uwagę ks. Mieczysław Rusiecki: „ranga etosu nauczyciela rodzi się z godności jego misji i wierności swojemu powołaniu. Powołanie to wymaga szczególnych zalet umysłu i serca, bardzo starannego przygotowania i ciągłej gotowości do jego uzupełniania i dostosowywania” (Rusiecki, 2008, s. 293).

Zawód nauczyciela łączy się ze służbą społeczną, ponieważ realizuje on zadania wpisujące się w dobro drugiego człowieka. Warto w tym miejscu przywołać raport z międzynarodowych badań przeprowadzonych w 2018 r. przez GfK Verein, z którego wynika, że ze wszystkich objętych badaniem krajów europejskich najbardziej polegają na pedagogach Holendrzy (poziom zaufania wynosi tam aż 95%). W Turcji i Hiszpanii nauczyciele osiągnęli poziom zaufania na poziomie 87%, natomiast w Polsce 78% – co stawia nauczycieli na 10. miejscu wśród proponowanych do oceny 32 profesji (Sewastianowicz, 2019). Tak więc można zastanowić się, czy jest to korzystny wynik, biorąc pod uwagę fakt, że jest to nacechowany misją zawód zaufania społecznego.

Zawód nauczyciela charakteryzuje się złożonością zadań. Przypisuje mu się wiele funkcji: informacyjno-kształcącą, wychowawczą, praktyczno-zawodową czy społeczno-zawodową, co oznacza, że aby nauczyciel mógł skutecznie funkcjonować w swoim miejscu pracy, musi mieć określone kompetencje. Wymiar nakierowany na aktywność dydaktyczną nie jest najważniejszy, ponieważ aspekt wychowawczy w działalności nauczyciela zajmuje również szczególne miejsce. Naczelnym zadaniem są również różnego rodzaju działania związane z organizacją. Podstawą pracy nauczycielskiej jest rezygnacja z wyuczonych szablonów metodycznych czy wychowawczych na rzecz indywidualnego traktowania każdego ucznia, nacechowanego szacunkiem, życzliwością i staraniem

o zaspokojenie jego podstawowych potrzeb. Oddziaływania wychowawcze nauczyciela nabierają szczególnego znaczenia w obecnej rzeczywistości, którą ciągle przekształcają skomplikowane zmiany kulturowe, polityczne oraz społeczno-ekonomiczne. Przeobrażenia, które zaszły w ostatnich trzydziestu latach w Polsce w różnych obszarach życia, wraz z rozwojem techniki, a także oświaty i kultury, wyznaczyły zupełnie nowe formy społecznego współżycia, co znajduje nieraz negatywne odzwierciedlenie w życiu szkoły. Ponadto nastąpiły przemiany w funkcjonowaniu określonych warstw społecznych i kategoriach zawodowych, według zmienionych kryteriów ich ogólnej społecznej oceny, które nie ominęły również zawodu nauczyciela. Dociekając istoty etosu pracy nauczyciela w społeczeństwie polskim po transformacji, tj. w nowych czasach, trzeba zauważyć, że po euforii zwycięstwa nad totalitaryzmem, a także marksistowskim kolektywizmem można uświadomić sobie coraz wyraźniej konsekwencje zaniedbań w traktowaniu przez Polaków problemów funkcjonowania oświaty, w tym także: w ich podejściu do pracy i jej etosu (Wójcik, 2007, s. 76), a szczególnie do etosu zawodu nauczyciela. Znalazło to odzwierciedlenie ostatnio w braku należytego poparcia społecznego dla strajkujących nauczycieli. Społeczeństwo w większości nie chciało spojrzeć na nauczycieli poprzez pryzmat ich sytuacji materialnej czy walki o lepszą szkołę. Zwracano uwagę na aspekty uprzywilejowania (np. długie wakacje) i ten element etyki, który nie pozwala wykorzystywać sytuacji uczniów do pertraktacji z władzą. Ogólnie społeczeństwo nie wyrażając pozytywnych opinii, nie widziało w polskiej szkole tego, na co zwraca uwagę Jolanta Szempruch:

W kontekście dynamicznych zmian społecznych szkoła przestaje być instytucją, w której dokonuje się schematyczny przekaz wiedzy, natomiast staje się miejscem jej twórczego poszukiwania i samodzielnego konstruowania oraz środowiskiem życia społecznego młodzieży przebiegającego według wzorów kulturowych wyznaczonych przez szkołę i wpływy zewnętrzne (Szempruch, 2013, s. 8).

Bardzo ważnym aspektem, który należy uwzględnić mówiąc o etosie zawodowym nauczyciela, jest odniesienie do stylu życia tej grupy ludzi. Można stwierdzić, że dobry wizerunek nauczyciela w różnych zakresach: moralnym, intelektualnym, działaniowym, nie może ograniczać się tylko do obszaru szkoły. Swoją postawą i zachowaniem nauczyciel wytycza wzorzec dla innych ludzi i jednocześnie jest spójny z tym, co mieści się w jego roli zawodowej.

Etos nauczyciela na tle przeobrażeń pokoleniowych i globalizacyjnych

Namysł nad etycznym wymiarem postaw nauczycieli wielu chce łączyć z obniżającym się prestiżem tego zawodu. W ocenie społecznej od dziesięcioleci jest on traktowany jako zawód ostatniego wyboru. Problemem dodatkowym jest brak autorytetu wśród uczniów, co znacznie utrudnia propagowanie wartości. Z drugiej strony w literaturze pedeutologicznej zwraca się uwagę na dużą rolę, jaką nauczyciele odgrywają w życiu swoich wychowanków. Haim Ginott stwierdza:

Jako nauczyciel dysponuję ogromną mocą, by uczynić życie dziecka nieszczęśliwym lub radosnym. Mogę być narzędziem bólu lub też narzędziem inspiracji. Mogę poniżyć albo się przystosować, ranić albo leczyć. We wszystkich sytuacjach moja odpowiedź zadecyduje o tym, czy kryzys będzie się stopniował, czy zostanie zażegnany, czy dojdzie do zhumanizowania dziecka, czy też do jego dehumanizacji (za: Petlák, 2007, s. 5).

Zarówno odczuwana satysfakcja, jak i rozczarowania prowokują do podejmowania co jakiś czas kolejnej próby tworzenia wzoru idealnego nauczyciela, chociaż zawsze podkreśla się, że w samym zawodzie nauczyciela tkwi pewien pierwiastek idealny, którego w żaden sposób nie da się zverbalizować. Głównie są to poszukiwania nacechowane ocenianiem etycznym, które mają na celu opisanie sylwetki człowieka postrzeganego w kategoriach moralnych, w kontekście różnorodnych uzależnień społecznych i odniesień kulturowych, ale z zaznaczeniem, że bez względu na te uwarunkowania nauczyciel powinien pozostawać sobą, nie gubić nic z własnego „ja”, a wyłącznie je doskonalić (Wójcik, 2007, s. 78).

W dobie postępujących przemian, często skutkujących zaburzeniami w kształtowaniu odpowiedniego języka relacji między uczniem i nauczycielem, obserwuje się wzrost krytycyzmu i wymagań wobec szkoły, a opinie o pracy nauczyciela zaczęły być formułowane z pozycji oczekiwań społeczności lokalnej, a nie kompetencji i możliwości samego nauczyciela. Tymczasem nie powinno się zapominać, że od czasu renesansu ważny jest też ten doniosły wymiar pracy nauczycielskiej – dla odpowiedniego i prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa, który w kontekście wychowawczo-edukacyjnym nakazuje, aby stawiać przed przedstawicielami tego zawodu wysokie wymagania także natury merytorycznej. Chodzi tu nie tylko o pogłębioną wiedzę, ale też o profesjonalizm w zakresie stosowania zasad dobrej pracy, tj. o efektywność działań, produktywność oraz ekonomię czasu, materiałów i energii.

Zmiany globalizacyjne spowodowały, że nawet do zawodu nauczyciela odnoszą się prawa gospodarki rynkowej, a szkoła w wielu środowiskach jest traktowana jak swoiste przedsiębiorstwo, w którym powstaje określony produkt: właściwie przygotowany obywatel do pełnienia swojej roli społecznej. Już więc sama sztuka odpowiedniego przekazywania własnych ważnych myśli i sądów staje się świadectwem poważnego i obowiązkowego podejścia do wykonywanej profesji. Oznacza to, że praca nauczyciela i w konsekwencji działalność ucznia nie może być chaotyczna – należy ją zawsze odpowiedzialnie i optymalnie organizować. Warto zauważyć, iż według Tadeusza Kotarbińskiego zarówno profesjonalizm merytoryczny, jak i warsztatowy powinny mieć podłoże w odpowiednio ukształtowanych wcześniej cechach osobowościowych każdego nauczyciela (Kotarbiński, 1970).

Zachodzące zmiany w różnych obszarach życia wymagają od nauczyciela, aby umiał wspierać uczniów w określaniu perspektyw rozwoju i tworzeniu systemu motywacyjnego, który umożliwi dążenie do wyznaczonych celów. Szczególną uwagę w czasach postępującej globalizacji zwraca się na nauczanie myślenia twórczego. Jak stwierdzają czołowi badacze problemu, James Kaufman i Ronald Beghetto: „(...) nauczyciele, którzy wspierają twórczy potencjał swoich uczniów, raczej witają i pracują nad ich nieoczekiwanymi interpretacjami i wglądami, niż je pomijają i tłumią” (Kaufman, Beghetto, 2017, s. 75), co oznacza, że postawa etyczna nauczyciela musi łączyć się z akceptacją oryginalności myślenia, wyjściem poza schematy, otwartością na różnice itd. Stąd zasadna wydaje się propozycja Henryki Kwiatkowskiej, która chce oceniać sylwetkę współczesnego pedagoga poprzez pryzmat cech psychologicznych (nauczyciel ma wymagane cechy osobowości), pryzmat technologiczny (charakteryzuje się określoną strukturą kompetencji) i socjologiczny – w odniesieniu do roli pełnionej przez nauczyciela (Kwiatkowska, 2008, s. 18–19).

Zagadnienie etosu w dobie przemian wiąże się też z odpowiedzialnym ustalaniem kierunku, wypracowywaniem wizji przyszłości i nadawaniem sensu działaniom wychowanków. Są to elementy, które wskazują na oczywisty fakt, że niezależnie od czasów nauczyciel jest liderem nie tylko dla uczniów, ale też dla ich rodziców, przy czym obecnie odnosi się kwestię do przywództwa edukacyjnego. Specjaliści wskazują na aspekt wyzwania u innych zdolności do jak najlepszego wykonywania zadań, zachęcania i inspirowania ich do dawania z siebie tego, co najlepsze, aby osiągnąć pożądany skutek z poczuciem godności, szacunku dla innych i zadowolenia (Kwiatkowski i in., 2011).

Niezależnie od kierunku przemian globalizacyjnych, etos zawodu nauczyciela nadal łączy się z weryfikacją postępowania, jak również z ciągłą gotowością do modyfikacji działania wątpliwego pod względem moralnym, co wiąże się z faktem, że szkoła wobec złożonych, a także stale zmiennych zadań, niezależnie od stopnia osiągnięć technicznych i technologicznych, potrzebuje pracownika rozwiniętego na wielu płaszczyznach (wielowymiarowego), który uosabiałby cechy empatycznego i wykwalifikowanego profesjonalisty, wolnego od schematów pozbawiających go własnej autonomii działania, ekspansywności, twórczości czy też kreatywności. Uczniowie nadal chcą widzieć w swoim nauczycielu lidera-przywódcę, społecznika i doradcę, czyli człowieka o stosownych predyspozycjach osobowościowych, gwarantujących odpowiedni poziom procesu nauczania-uczenia się i wszechstronny rozwój swoich podopiecznych.

Wiedza każdego nauczyciela o sobie samym pozwala mu sprostać wielu oczekiwaniom stawianym przez zmieniające się środowisko szkolne, określać cele pracy z uczniami, odkrywać swoje mocne strony oraz cechy, nad którymi należy jeszcze popracować. Poznanie samego siebie było już w starożytności warunkiem poznania świata, a co za tym idzie, również drugiego człowieka. Do podjęcia takiego trudu zachęcał napis w świątyni w Delfach: *gnothi seauton* (czyli „poznaj samego siebie”). Ponadto każdy, kto nie podejmował takiej próby nie mógł być ekspertem od nauczania i wychowania. Dzięki samowiedzy nauczyciel potrafi podjąć pracę w duchu odpowiedzialności za to, kim jest i co robi. Odkrycie siebie w roli nauczyciela jest również niezbędnym czynnikiem zakorzenienia w odpowiednim etosie.

Etos jako wyzwanie dla przyszłych pedagogów

Kandydaci do zawodu nauczyciela powinni mieć świadomość, że oprócz obudzenia w uczniu zamiłowania do zdobywania wiedzy czy też wykształcenia umiejętności poszukiwania informacji, rozwiązywania problemów i zadań testowych ważne jest, aby kształcić w taki sposób, by nauka sama w sobie stała się pasją ucznia, skłaniającą do uczenia się przez całe życie, ale też była fundamentem postaw służącym społeczeństwu. Przygotowujący się do profesji nauczyciela powinien być także przekonany, że dobry nauczyciel, krytycznie odnosi się do zasady potocznie znanej jako „3x3” (czyli zakuć-zaliczyć-zapomnieć), poszukuje nowych źródeł wiedzy i jest elastyczny w stosowaniu form i metod

kształcenia, ale też ma odwagę wchodzić w doświadczanie nowych sytuacji, poszukiwania rozwiązań i przyjmowania nowych ról, pokazując na co dzień, że kocha to, co robi. „(...) uczenie powinno być powołaniem osób, które funkcjonują w tym zawodzie. Nauczyciele powinni w szczególności mieć pasję i nią зараżać innych” (Hattie, 2015, s. 54).

W etosie zawodu nauczyciela mieści się także chęć dzielenia się z innymi nauczycielami wiedzą i zdobytym doświadczeniem, dobrymi praktykami, znalezionymi materiałami czy pomysłami na lekcje i projekty, słowem stosowanie zasad dobrej współpracy. Studenci kierunków pedagogicznych powinni więc być na to gotowi i już w czasie studiów wykazywać chęć i mieć czas na spotkania i formy pracy zespołowej, wspólnie znajdować rozwiązania problemów czy oceniać prace uczniów. Od pierwszych miesięcy przygotowywania się do tego zawodu ukierunkowywać swoje priorytety tak, żeby najwyższym dobrem był dla nich rozwój ucznia jako osoby. Innowacyjność podejścia nauczycieli powinna przejawiać się nie tylko w użyciu nowoczesnych technologii, ale przede wszystkim w zmianie sposobu myślenia o roli nauczyciela w procesie edukacji (Duraj-Nowakowa, 2000, s. 64).

Według Krystyny Duraj-Nowakowej współczesna cywilizacja stawia wszystkim nauczycielom coraz większe wymagania, a w ich roli społecznej i funkcji zawodowej pokłada się coraz większe nadzieje. Oczekiwania społeczne wobec nauczycieli dotyczą przede wszystkim sfery ich kompetencji oraz skuteczności realizacji zadań edukacyjnych, wywiązywania się z narzucanych obowiązków zawodowych i umiejętności wypełniania misji zawodowej – roli w przestrzeni społecznej, w środowisku lokalnym (Duraj-Nowakowa, 2000, s. 79). Dlatego warto informować studentów o takich postanowieniach formalnych jak np. wyłoniona w dyskusji na szczęblu Komisji Europejskiej decyzja, aby poza kompetencjami kluczowymi zwracać uwagę na te, które wpływają na kształtowanie postaw wychowanków, w szczególności na:

(...) umiejętność wykształcenia w uczniach postawy obywatelskiej i społecznej, umiejętność zachęcania uczniów do rozwoju takich kompetencji, które pozwolą im, jako pełnoprawnym obywatelom danego państwa, z sukcesem funkcjonować w społeczeństwie wiedzy, motywację do nauki, nie tylko formalnej, objętej obowiązkiem szkolnym, nauczanie uczenia się, krytyczne przetwarzanie informacji, posługiwanie się komputerem i korzystanie z wszelkich urządzeń cyfrowych, twórczość i innowacyjność, rozwiązywanie problemów, przedsiębiorczość, współpracę z innymi, łatwość w komunikacji z innymi, umiejętność poruszania się w kulturze wizualnej, umiejętność łączenia kształtowania wymaganych kompetencji z nauczaniem/uczeniem się danego przedmiotu itd. (Cohen, 2006).

Studenci pedagogiki w sposób szczególny powinni przywiązywać wagę do faktu, że etos ich przyszłego zawodu określa też przywilej przynależności do elity społecznej i zawsze był odbierany w społeczeństwie jako konkretny wzorzec. To do nich należy przyjęcie wyzwania związanego z koniecznością odbudowania etosu – to wielkie zobowiązanie wobec przeszłych i odpowiedzialność wobec przyszłych pokoleń. Wiąże się to z budzeniem świadomości, że szansą na odbudowę etosu jest na pewno tworzenie w szkole atmosfery otwartego dialogu, wzajemnego szacunku, kształtowanie „cnót społecznych”, rozwijanie i pogłębianie u dzieci i młodzieży uczuć patriotycznych czy wyczuwanie na wspólne dobro. Nauczyciel musi starać się być prawdziwym ekspertem w swojej dziedzinie, czyli troszczyć się o podnoszenie kwalifikacji zawodowych. Jest to bardzo istotne, ponieważ jest on odpowiedzialny za kształcenie i wychowanie. Jego kompetencje powinny charakteryzować się dynamiką i być rozwijane w toku całej kariery zawodowej nie tylko poprzez doświadczenie, a także poprzez własną inicjatywę w tym zakresie. Postawa moralna przedstawicieli tego zawodu jest tak samo ważna jak ich kompetencje merytoryczne, społeczne czy metodyczne. Kompetentny nauczyciel „musi znać wartości i posługiwać się nimi w swoim życiu, przestrzegać określonych zasad moralnych i być zdolnym do prowadzenia refleksji moralnej” (Caine, Caine, 2013).

Wydaje się więc interesujące: czy poglądy dotyczące etosu nauczyciela u studentów studiów pedagogicznych, w zestawieniu z przekonaniem studentów innych kierunków, zawierają opisane tu powinności wobec społeczeństwa?

Założenia badawcze

Badania zostały przeprowadzone na przestrzeni kwietnia i maja 2019 r. wśród studentów kierunków pedagogicznych (o specjalności nauczycielskiej) kształcących się w Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie (APS) i studentów kierunków niepedagogicznych Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości w Warszawie (WSP). W badaniach wzięło udział łącznie 237 osób (112 osób z APS i 125 osób z WSP). Dobór próby miał charakter celowy. Badanie przeprowadzono techniką ankietową własnej konstrukcji (szerzej w dalszej części). Dokonano analizy ilościowej z uwzględnieniem elementów jakościowych.

Ze względu na niewielką liczbę badanych osób, badanie można uznać za pilotażowe. Badania ukierunkowano na dwa cele empiryczne:

- określenie przez badanych studentów istoty etosu zawodowego nauczyciela i ocena jej poszczególnych składowych,
- ustalenie, czy zachodzą różnice w stanowiskach na temat etosu zawodowego nauczyciela pomiędzy studentami studiów pedagogicznych i niepedagogicznych.

Omówienie wyników

Analizę badań rozpoczęto od sprawdzenia, jak badani rozumieją pojęcie *etosu zawodowy nauczyciela*. Studenci wskazywali najczęściej, że są to zasady, wartości, normy postępowania nauczyciela (43,7% kierunki pedagogiczne, 50,4% kierunki niepedagogiczne), cechy, jakie powinien mieć nauczyciel (30,4% kierunki pedagogiczne, 30,4% kierunki niepedagogiczne) oraz postać nauczyciela jako wzór do naśladowania (17,0% kierunki pedagogiczne, 16,8% kierunki niepedagogiczne). Można więc stwierdzić, że badani studenci, bez względu na grupę badawczą, mają orientację, czym jest etos zawodu nauczyciela, chociaż nie podają jego pełnej definicji. Nikt nie połączył etosu zawodowego ze stylem życia nauczycieli. Respondenci podkreślili również w zdecydowanej większości, że jest to ważna kategoria w pracy nauczyciela (56,2% kierunki pedagogiczne, 48,8% kierunki niepedagogiczne).

Interesujące, a zarazem nieco niepokojące, wyniki uzyskano w odpowiedzi na pytanie dotyczące sfer życia, które obejmuje etos zawodowy nauczyciela. Badani z obu uczelni podzielili się w swoich stanowiskach w tej kwestii na dwie grupy: przedstawicieli twierdzących, że etos zawodowy obejmuje tylko sferę związaną z pracą (54,5% badani z kierunków pedagogicznych, 61,6% badani z kierunków niepedagogicznych) i tych, którzy uważają, że etos zawodowy dotyczy wszystkich wymienionych sfer (42,8% kierunki pedagogiczne, 32% kierunki niepedagogiczne). Zarówno studenci studiów pedagogicznych, jak i niepedagogicznych pomijają życie osobiste jako składową etosu zawodowego. Nasuwa się przypuszczenie, że znaczna grupa studentów nie dostrzega, że wyróżniki etosu są również ważne w życiu osobistym. Zaskakujący jest fakt, że wśród studentów, którzy w przyszłości będą nauczycielami prawie połowa badanych nie widzi potrzeby łączenia sfery prywatnej z zawodową. Wyniki nie potwierdzają zatem opinii Joanny Pękali, która wykazała w swoich badaniach

z 2014 r., że istnieje związek etosu z życiem zawodowym i osobistym (Pękała, 2015). Współcześni studenci postrzegają zawód nauczyciela jako jedną z profesji, co wiąże się z niepewnością i dehumanizacją życia społecznego oraz zmianą wzoru etycznego nauczyciela. Łatwość dostania się na studia pedagogiczne nie sprzyja budowaniu etosu w tym zawodzie.

Istotną kwestią w ramach omawianej problematyki było opowiedzenie się za postrzeganiem roli zawodowej nauczyciela przez pryzmat misji bądź powinności zawodowej. Zarówno jedna, jak i druga grupa badanych studentów w zdecydowanej większości (86,6% studenci kierunków pedagogicznych, 67,2% studenci kierunków niepedagogicznych) stwierdzają, że zawód nauczyciela jest misją. Nie jest to jednak wynik zadowalający, a zwłaszcza u studentów studiów pedagogicznych (badani reprezentują specjalności nauczycielskie). Prawdopodobnie wiąże się to ze zmniejszeniem roli społecznej i kulturowej zawodu nauczyciela. Można ubolewać jedynie, że dzisiejszy nauczyciel to osoba, która boryka się z trudnościami wynikającymi ze zdobyciem awansu zawodowego, a co za tym idzie, również gratyfikacji finansowej. Wymagania formalne i wszechobecna biurokracja nie sprzyjają rozwojowi osobistemu i świadomości misyjnej pracy.

W ramach problematyki badawczej istotne było ustosunkowanie się badanych do pytania: Za jak ważne uznajesz stwierdzenie: „nauczyciel powinien być wzorcem dla swoich uczniów”? W zdecydowanej większości studenci z obu grup wybrali najwyższe rangi: bardzo ważne (75,9% studenci kierunków pedagogicznych, 79,2% studenci kierunków niepedagogicznych) i raczej ważne (22,3% studenci kierunków pedagogicznych, 19,2% druga grupa badawcza). Za niepokojące można uznać pojawienie się głosów „nieważne” (1,8% studenci kierunków pedagogicznych, 1,6% studenci kierunków niepedagogicznych). Potrzeba takiego wzorca wynika z sytuacji społeczno-kulturowych i cywilizacyjnych. Zdaniem Szempruch (2013, s. 118–119) od hierarchii wartości kandydata na nauczyciela, jego motywacji wynikających z wyboru kierunku studiów oraz działalności uczelni, nastawionej na rozwijanie tych cech osobowościowych zależy w dużej mierze integracja europejska związana z globalizacją i nowoczesnym sposobem myślenia. Istotne, aby w przyszłości filarami szkoły byli nie tylko nauczyciele kompetentni, ale także nauczyciele-przewodnicy przygotowujący swoich uczniów do myślenia w kategoriach przyszłości.

W badaniach obie grupy respondentów wskazują na ważność wzorca osobowego nauczyciela, związaną z potrzebą poszukiwania autorytetów, w oparciu o które można by było budować odpowiednie relacje z swoimi wychowankami.

Ważnym elementem etosu jest wizerunek moralny nauczyciela. Z przeprowadzonych badań wynika, że według studentów to ważny problem – ponad 82% badanych na kierunku pedagogicznym i 78% studentów na kierunku niepedagogicznym opowiedziało się zdecydowanie za istotną rolę wizerunku moralnego nauczycieli. Niepokojący jest fakt, że około 20% studentów nie widzi potrzeby przekazywania wartości moralnych swoim uczniom. Tendencje te potwierdzają także wcześniejsze badania prowadzone przez Jana Zowczaka (2008, s. 451–452) i Marię Dudzikową (2010, s. 294), które mówią o ważnej roli nauczyciela i wartościach moralnych, jakie przekazuje on swoją postawą i przykładem. Poprzez wskazywanie hierarchii wartości i dostarczanie wzorców moralnych nauczyciel wspiera bowiem ucznia nie tylko w edukacji, ale również w kształtowaniu własnych funkcji społecznych.

Z kolei w pytaniu: „Czy według Pani/Pana bycie nauczycielem wymaga szczególnych cech moralnych?” studenci kierunków pedagogicznych (93,7%) i niepedagogicznych (88,8%) w zdecydowanej większości odpowiedzieli twierdząco, wymieniając następujące cechy: „sprawiedliwy, empatyczny, cierpliwy, uczciwy, wyrozumiały, dobry, odpowiedzialny, odważny, tolerancyjny, pomocny, szczery, przyjacielski, sumienny, wymagający, pracowity, wytrwały, bezinteresowny, uprzejmy, wrażliwy, kreatywny, troskliwy, prawdomówny, zdecydowany, spokojny, odnoszący się z szacunkiem do innych, skromny, szczery, samokrytyczny, zaangażowany, pomocny, obiektywny”. Ze względu na fakt, że moralność w zawodzie nauczycielskim jest szczególnie ważna, to za niepokojący należy uznać fakt, że pojawiły się głosy nie uznające cech moralnych jako wyróżniających się w tym zawodzie.

Ustosunkowanie się badanych do kwestii prestiżu społecznego zawodu nauczyciela wykazało, że wśród studentów kierunków pedagogicznych tylko 46,4% uważa, że zawód nauczyciela jest prestiżowy. Podobne wyniki otrzymano wśród studentów kierunków niepedagogicznych (44,8%). Wynik może wywoływać niepokój, ponieważ niska ocena może przyczyniać się do niewłaściwego postrzegania swojej roli zawodowej przez przygotowujących się do zawodu studentów. Jednocześnie taki stan świadomości może wskazywać, że studenci zdają sobie sprawę z okoliczności, w jakie wpisuje się ten zawód. Natomiast odnosząc ten wynik do studentów kierunków niepedagogicznych należałoby stwierdzić, że świadczy o negatywnym wizerunku zawodu nauczycielskiego.

Warto zwrócić uwagę na wcześniejsze badania, prowadzone w Polsce w latach 2012–2013 przez CBOS, które wskazywały jednoznacznie, że w świadomości społeczeństwa zawód nauczyciela jest jednym z najbardziej szanowanych, wyprzedza nawet zawód lekarza. Jednak od pewnego czasu sytuacja

ulega zmianie, co prawdopodobnie jest związane z kapitałem społecznym, kulturowym, stylem życia, umiejętnościami językowymi czy też rodzajem ukończonych poziomów kształcenia przez nauczycieli. Obecnie ukończenie szkoły wyższej nie jest równoznaczne z uzyskaniem prestiżu tzw. zinstytucjonalizowanego, ponieważ możliwość ukończenia studiów wyższych jest powszechnie dostępna. Znaczenie mają także zasoby materialne (Walczak, 2018, s. 456), które pomogłyby w kreowaniu pozycji nauczyciela.

Analiza badania wykazała, że powodem braku odpowiedniej pozycji nauczycieli w społeczeństwie są nie tylko kwestie związane z wysokością wynagrodzenia czy powszechnością dostępu do zawodu, ale także fakt, że zawód ten jest wykonywany przez osoby, które nie mają jego sprecyzowanej wizji, wykonują go przez przypadek. W związku z tym do szkół trafiają nauczyciele, którzy nie mają odpowiednich kompetencji społecznych, oczekiwanych od osób powołanych do pracy z uczniami (Kwiatkowski, 2018, s. 52–53). Do obniżenia prestiżu zawodu przyczyniają się także rodzice, którzy podważają decyzje i opinie nauczyciela.

Podniesienie prestiżu nauczyciela jest istotnym elementem polityki europejskiej (Komisja Europejska/Eurydice, 2015). Jest to ważne w czasie przeprowadzania populistycznych reform edukacyjnych, aby zawód ten nabierał szczególnego znaczenia w kontekście roli i odpowiedzialności społeczno-zawodowej nauczyciela.

Wymóg wysokiej odpowiedzialności społecznej wpisuje się w etos zawodu nauczycielskiego – badani studenci mieli ustosunkować się do stwierdzenia: „praca nauczyciela jest wysoce odpowiedzialna społecznie”. Uzyskane wyniki wskazują, że zdecydowana większość badanych studentów studiów pedagogicznych (78,6%), jak i studiów niepedagogicznych (72%) w pełni dostrzega potrzebę odpowiedzialności społeczno-zawodowej nauczyciela. Odpowiedzi „raczej się zgadzam” stanowiły 20,5% badanych z pierwszej grupy badawczej i 26,4% badanych z drugiej grupy. Zastanawiające jest, że pojawiły się odmienne wypowiedzi (jednostkowe głosy w obu grupach), zwłaszcza wśród studentów przygotowujących się do zawodu nauczycielskiego.

Praca nauczyciela wiąże się również z dbałością o rozwój, co także jest wyznacznikiem etosu zawodowego tej grupy społecznej. Na pytanie: Czy osoba po studiach pedagogicznych i pracująca na stanowisku nauczyciela powinna podejmować działania w kierunku własnego rozwoju, uzyskano satysfakcjonującą odpowiedź ze strony studentów kierunku pedagogicznego, ponieważ 87% badanych stwierdziła, iż się zdecydowanie z tym stwierdzeniem zgadza,

a pozostali, że raczej się zgadzają. W grupie studentów kierunków niepedagogicznych 5,4% badanych uważa, że w zawód nauczyciela nie wpisują się działania w kierunku własnego rozwoju.

Uzyskane wyniki potwierdzają potrzebę podejmowania różnych działań natury systemowej, począwszy od pozytywnej selekcji do zawodu, poprzez kształcenie uwzględniające rangę etosu, a także tworzenie elit i kreowanie autorytetów pedagogicznych.

Podsumowanie

Znajomość zagadnień związanych z etosem zawodowym nauczyciela należy uznać za szczególnie znaczące nie tylko w odniesieniu do osób, które będą wykonywać ten zawód. Ważne jest również, aby społeczeństwo z pewnym znawstwem odnosiło się do tej profesji i na tej bazie formułowało oczekiwania, a także dokonywało oceny pracy nauczycieli.

Uogólniając uzyskane w wyniku badań ankietowych dane, można stwierdzić, że badani studenci deklaratywnie interpretują składowe etosu zawodowego nauczyciela. Nieco gorzej rozumieją i ustosunkowują się do sfery działalności, ponieważ wielu z nich nie łączy składowych etosu z innymi aniżeli szkolna sfera życia, co jest kluczowe w tej profesji. Ponadto przez znaczną grupę badanych zawód ten jest postrzegany jako powinność a nie misja. Takie ujęcie zawodu jest również niewłaściwe i może powodować negatywne skutki.

Wydaje się interesujące, że nie wystąpiły istotne różnice w odpowiedzi na poszczególne pytania ankietowe między studentami studiów pedagogicznych a studentami studiów niepedagogicznych. Można przypuszczać, że to podobieństwo w sposobie postrzegania pracy nauczyciela, wynika z powszechnie znanych i zakorzenionych w społeczeństwie oczekiwań w stosunku do nauczycielskiej profesji. Pojawia się na tym tle jakiś cień żalu, że studenci, którzy przygotowują się do zawodu nauczycielskiego nie widzą w nim czegoś wyjątkowego i nie różnią się w wizji tej profesji od innych młodych ludzi.

Przeprowadzone badania miały charakter deklaracyjny, pozwoliły one jednak na wstępną orientację, w jaki sposób studenci postrzegają etos zawodowy nauczyciela. Wyniki naszych badań zmuszają do refleksji, a w przyszłości do kolejnych, pogłębionych badań, co wydaje się ważne ze względu na potrzebę wzmacniania prestiżu zawodu nauczycielskiego, wytyczanie nowych celów i dróg kształcenia nauczycieli, ukazywania ich roli w wychowaniu pokoleń.

References

- Bogaj, M. (2003). *Etos zawodowy nauczyciela*. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Caine, R. N., Caine, G. (2013). 12 Brain/Mind Natural Learning Principles. Pobrano z: http://www.nlri.org/wp-content/uploads/2013/05/12-B_M-NLPs-Expanded.pdf (otwarty 26.06.2019).
- Cohen, J. (2006). Social, emotional, ethical and academic education: Creating a climate for learning, participation in democracy and well-being. *Harvard Educational Review*, 76 (2), Summer, 201–237.
- Dawid, J. W. (1997). *O duszy nauczycielstwa* (s. 36), oprac., wstęp i przyp. E. Walewander. Lublin: Stowarzyszenie Wspólnota Polska.
- Duraj-Nowakowa, K. (2000). *Systemologiczne inspiracje pedeutologii*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Dudzikowa, M., Wawrzyniak-Beszterda R. (red.) (2010). *Doświadczenia szkolne pierwszego rocznika reformy edukacji. Studium teoretyczno-empiryczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Hattie, J. (2015). *Widoczne uczenie się dla nauczycieli*. Warszawa: Biblioteka Akademii SUS.
- Kaufman, J. C., Beghetto, R. A. (2017). *Creativity in the Classroom Coda: Twenty Key Points and Other Insights*. W: R. A. Beghetto, J. C. Kaufman (red.), *Nurturing Creativity in the Classroom*. New York: Cambridge University Press.
- Komisja Europejska/EACEA/Eurydice (2015). *The Teaching Profession in Europe: Practices, Perceptions, and Policies*. Raport Euridice, Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej.
- Kotarbiński, T. (1970). *Sprawność i błąd (z myślą o dobrej robocie nauczyciela)*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Kwiatkowska, H. (2008). *Pedeutologia*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Kwiatkowski, S. M, Michalak, J., Nowosad, I. (2011). *Przywództwo edukacyjne w szkole i jej otoczeniu*. Warszawa: Difin.
- Kwiatkowski, S. T. (2018). *Uwarunkowania skuteczności zawodowej kandydatów na nauczycieli wczesnej edukacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe ChAT.
- Legowicz, J. (1984). *Życie dla życia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Meibaum, B. (1979). *Kategoria wzoru osobowego*. W: M. Michalik (red.), *Wartości a sposób życia*. Wrocław: Wydawnictwa Oddziału Polskiej Akademii Nauk.
- Merton, R. K. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna. Purytanizm, pietyzm i nauka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Okoń, W. (1996). *Etos nauczycielski*. W: W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Ossowska, M. (1956). *Moralność mieszczańska*. Łódź: [b.w.].
- Petlák, E. (2007). *Klimat szkoły, klimat klasy*, tłum. D. Branna. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Pękala, J. L. (2015). Etos współczesnego nauczyciela w opinii nauczycieli i rodziców. *Forum Pedagogiczne* (1), 99–118.

- Pękala, J. L. (2017). *Etos nauczycieli mit czy rzeczywistość?* Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rusiecki, M. (2008). Etos zawodu nauczyciela. *Kieleckie Studia Teologiczne*, (7).
- Słownik języka polskiego* (1988), t. 1. Warszawa: PWN.
- Sewastianowicz, M. (2019). *Poziom zaufania do nauczycieli niższy niż w innych krajach Europy*.
Pobrano z: <https://www.prawo.pl/oswiata> (otwarty 2.07.2019).
- Szawiel, T. (1998). Etos. W: A. Kojder (red.), *Encyklopedia socjologii*, t. 1. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Szempruch, J. (2013). *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Walczak, D. (2018). Prestiż zawodu a kompetencje nauczycieli. W: S. Kwiatkowski (red.), *Kompetencje przyszłości*. Warszawa: Wydawnictwo FRSE.
- Wójcik, A. (2007). Asertywność w pracy nauczyciela. W: Z. Bartkiewicz, M. Kowaluk, M. Samujło (red.), *Nauczyciel kompetentny*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Zowczak, J. (2008). *Etos nauczycieli w warunkach polskiej transformacji. Studium socjologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.